

ԱՐՈՒԵՍ

ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԲԱՂԳԱՍԱՐԵԱՆ

ԵՐՈՒՍԱԳԼԵՄԻ ԱՌԱՋԻՆ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԻՉԸ

Հայերը Երուսաղէմում մի շարք արուեստների ու տեխնոլոգիական գիւտերի, այդ թւում՝ լուսանկարչութեան առաջին ներմուծողներն են: Սուրբ Երկրի Հրեայ եւ Մահմեդական համայնքների հակապատկերապաշտ վերաբերմունքը թոյլ չէր տալիս նրանց զբաղուել լուսանկարչութեան արուեստով, որի պատճառով էլ Սուրբ Երկրում տասնամեակներ շարունակ լուսանկարչութիւնը Հայերի մենաշնորհն էր¹:

Երուսաղէմի առաջին լուսանկարիչը՝ Եսայի Պատրիարք Կարապետեանը (1865-1885), վաղ տարիքից հետաքրքրուել է արհեստներով եւ արուեստներով: Տակաւին պատանի՝ իր ծննդավայր Թալասից տեղափոխուել է Կ. Պոլիս, որտեղ սովորել է ատաղձագործութեան արհեստը: 1844 թ. նա դարձել է Երուսաղէմի Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան անդամ եւ մեծ հետաքրքրութիւն ցուցաբերել լուսանկարչութեան հանդէպ²:

Եսայի Պատրիարքն իր «Կենսագրական Նօթեր»-ում գրում է, որ բազում աղաչանքներից յետոյ 1859 թ. Յովհաննէս Զմիւռնացի Պատրիարքից (1850-1860) հինգ-վեց ամսով Կ. Պոլիս մեկնելու թոյլտուութիւն է ստացել՝ Հայ լուսանկարիչներից նրանց արուեստը սովորելու նպատակով:

Կ. Պոլսում նախ տասնհինգ օր հիւրընկալուել է Հայրապետ Սաւալանեանի տանը, որն էլ իր ընկերների հետ միջնորդել է Պօղոս Թաթիկեան անունով մի Հայ լուսանկարչի, որպէսզի վերջինս Երուսաղէմից ժամանած հոգեւորականին սովորեցնի արեւանկարի գաղտնիքները: Սակայն Թաթիկեանը, իր օրապահիկը կորցնելու մտավախութեամբ, նրան ոչինչ չի սովորեցրել:

Զյուսահատուելով՝ Եսայի Վարդապետը հանդիպում է Կ. Պոլսում Երուսաղէմի Պատրիարքի փոխանորդ Իսահակ Վարդապետ Բայբուրդցուն, որը, հաւանաբար, միջնորդում է, որ վերջինս աւելի հմտանայ Ներսէս պէյ Դադեանի եւ ուստայ Գալուստի որդու՝ Որդիք աղայի մօտ: Վեց ամիս անց, արդէն բաւական հմտացած, նա վերադառնում է Երուսաղէմ եւ սկսում զբաղուել լուսանկարչութեամբ³:

1863 թ. Ապրիլի 25-ին Զմիւռնացի Մահմեդ Յովհաննէս Սպարթալեանի եւ նոյն թուականին Սուրբ Երկիր ուխտի եկած Զմիւռնացի այլ ուխատաւորների ֆինանսական աջակցութեամբ Եսայի Վարդապետը մեկնում է Անգլիա՝ Մանչեսթր քաղաքում

¹ Ըստ Վիկտոր-Համելի՝ Օսմանեան կայսրութեան հայերը եւ առհասարակ քրիստոնէաները ոգեւորութեամբ են ընդունել լուսանկարչութեան գիւտը, որովհետեւ նրանք ունէին անհրաժեշտ հմտութիւն՝ այն վարպետօրէն սովորելու, ինչպէս նաեւ լուսանկարչութեան տեխնոլոգիայի համար պահանջուած ֆիւմիական ու այլ տարրեր ձեռք բերելու հնարատրոպիւն:

Լուսանկարչութեան արուեստը զարգացնելու եւ դրանից տնտեսական շահ ստանալու նպատակով քրիստոնէաները ֆաշալերում էին նաեւ իրենց առաջնորդների կողմից (Victor-Hummel Ruth, Culture and Image: Christians and the Beginnings of Local Photography in 19th Century Ottoman Palestine, in The Christian Heritage in the Holy Land, edited by Anthony O’Mahony with Göran Gunner and Kevork Hintlian, London, England: Scorpion Cavendish, 1995, p. 183):

² **Krikorian A. Haig**, Lives and Times of the Armenian Patriarchs of Jerusalem: Chronological Succession of Tenures, 2009, p. 416.

³ **Կարապետեան Պատրիարք Եսայի**, Կենսագրական Նօթեր, «Սիոն», 1938, թիւ 2, էջ 46:

կատարելագործելու լուսանկարչութեան արուեստի իր վարպետութիւնը: Նա գրում է, որ քսանմէկ օր «սաստիկ ալեկոծութիւն եւ մեծ վտանգ մի անցուցանելոյ» եւ մահից «մազապուրծ պրծեալ»՝ Մայիսի 24-ին հասնում է Լիվերպուլ, որտեղից էլ շոգենաւով՝ Մանչեսթր: Այստեղ նրան ընդունում են ջերմօրէն:

Մանչեսթրում Հայ լուսանկարիչների մօտ նա մնում է մինչեւ Յուլիսի 12-ը, որտեղ սովորում է յատկապէս գալուանաձուլման եւ լուսանկարչութեան վերարտադրման տեխնոլոգիական գործընթացները: Ապա, Անգլիական 80 ոսկի նուէր ստանալով, մեկնում է Փարիզ⁴:

Ֆրանսիայի մայրաքաղաքում Եսայի Վարդապետը դարձեալ Հայ լուսանկարիչներից սովորում է լուսանկարչութեանը վերաբերող նորութիւններ, յատկապէս՝ ծաւալադիտակ (stereoscope) պատրաստելու տեխնիկան: Երկու ամիս անց իր բարերար Սպարթալեանի ֆինանսական աջակցութեամբ ձեռք է բերում լուսանկարչութեան համար անհրաժեշտ բոլոր գործիքներն ու տեխնիկական սարքաւորումները եւ վերադառնում Երուսաղէմ⁵:

Եսայի Վարդապետը 1864 թ., հակառակ իր ցանկութեան, ընտրում է Երուսաղէմի Հայ Պատրիարք, եւ էջմիածնում Եպիսկոպոս օծուելուց յետոյ վերադառնում է Կ. Պոլիս⁶: Պատրիարքութեան գործերը կարգաւորելու նպատակով նա, ստիպուած, մի քանի ամիս մնում է Կ. Պոլսում: Այդ ընթացքում ծանօթանում է Աբդուլլահեան եղբայրների հետ, որոնք 1863 թ. դարձել էին արքունիքի պաշտօնական լուսանկարիչներ: Պատրիարքը նրանցից նոյնպէս սովորում է լուսանկարչութեան արուեստին վերաբերող նորարարութիւններ, մանաւանդ՝ բորակ պատրաստելու տեխնիկան⁷:

Տիգրան Սաւալանեանցը գրում է, որ թէեւ Եսայի Վարդապետն ընտրում է Երուսաղէմի Պատրիարք, սակայն չի հրաժարում լուսանկարչութեամբ զբաղուելուց. նա ամէն օր կատարելագործում էր այդ արուեստում: Աւելին՝ վանքում հիմնադրած լուսանկարչատունը յանձնում է իր աշակերտներից մէկին, իսկ պատրիարքարանում մէկ սենեակ վերածում գալուանաձուլման արհեստանոցի ու շարունակում զբաղուել իր սիրած արուեստով⁸:

Իր գահակալութեան տարիներին Եսայի Պատրիարքը բազմաթիւ հայորդիների՝ թէ՛ Երուսաղէմից եւ թէ՛ տարբեր բնակավայրերից, սովորեցնում է իր արուեստը: Նրա սաներից, օրինակ, Կարապետ Սարկաւազ Գրիգորեանը, Երուսաղէմում հիմնադրում է իր լուսանկարչատունը եւ այնքան է հմտանում այս գործում ու այնպիսի համբաւ է ձեռք բերում, որ երբ Գերմանիայի Վիլհելմ II Կայսրը (1888-1918) 1898 թ. այցելում է Երուսաղէմ, Գրիգորեանը՝ որպէս քաղաքի լաւագոյն լուսանկարիչ, լուսանկարում է նրա այցը:

Անկասկած, Եսայի Պատրիարքը, Սուրբ Երկիր ներմուծելով լուսանկարչութեան արուեստը, նպաստել է տարածաշրջանում նրա տարածմանն ու զարգացմանը: Հայերի՝ Սուրբ Երկիր լուսանկարչութեան արուեստի ներմուծումը բազում օրինակներից մէկն է, որը փաստում է, թէ ինչպէս է Հայն իր հայրենիքից հեռու նշանակալի ներդրում անում իրեն հիւրընկալած երկրում՝ նպաստելով նրա հասարակական, կրթական, կրօնական, տնտեսական եւ այլ բնագաւառների զարգացմանը:

⁴ Krikorian A. Haig, Lives and Times..., 2009, p. 418.

⁵ Viktor-Hummel Ruth, Culture and Image..., pp. 186-187.

⁶ Իր «Կենսագրական Նօթե»-ում Եսայի Պատրիարքը գրում է, որ լուսանկարչութեան արուեստը սովորելու նպատակով Անգլիա մեկնելն իրականում պատրուակ էր՝ Պատրիարք ընտրուելուց խուսափելու համար («Սիոն», 1938, թիւ 2, էջ 46):

⁷ Viktor-Hummel Ruth, Culture and Image, p. 188.

⁸ Սաւալանեանց Տ. Հ. Թ., Պատմութիւն Երուսաղէմի, հ. Բ, 2000, էջ 1141: